

NOVÁK ÁDÁM

AZ ÁRPÁD-KORI PECSÉTHASZNÁLATRÓL

Az oklevelek megerősítésére szolgáló pecsétek az írott és a tárgyi források sajátos mezsgyéjén helyet foglaló kútfők. Nélkülözhetetlen kiindulási pontjai voltak az Árpád-kori történelem vizsgálatának. Az Aranybulla, mely legfontosabb középkori jogbiztosító oklevelünk, nevét a hitelesítéséül szolgáló aranypecsétről nyerte.¹ A királyi pecsétek a numizmatikai vizsgálatok eredményeivel összetettevé lehetővé tették a kutatóknak a magyar királyok heraldikai programjának rekonstruálását.² Az egyházi személyek és intézmények pecsétjei fontos forrást biztosítanak a művészettörténészek számára: segítségükkel vizsgálni tudják az Árpád-kor egyes művészeti stílusainak változását.³ A világi tisztségviselők pecsétjei betekintést nyújtanak egy-egy ősi nemzetség címerhasználatába, ezen lenyomatok gyűjtése pedig fontos családtörténeti adalékokat szolgáltat a kifejezetten gyér forrásadottságokkal rendelkező korszaknak.⁴

1 Itt ragadom meg az alkalmat és emlékezem meg Érszegi Géza professzor úrról, aki nemrégiben, életének 78. életévében hunyt el. Levéltárosként, kutatóként, oktatóként egyaránt sokat tett a segéd tudományokért. Van egy középkori kútfő, amellyel különösen összeforrt a neve: II. András király Aranybullája. Írott munkái azonban velünk maradnak, úgy, mint monográfiája (Érszegi 1990.) és felségpecsét-katalógusa (Érszegi 2001.).

2 Talán nem túlzás kijelenteni, hogy a legbővebb historiográfiai iránytűnek Kerny Terézia munkája tekinthető a témában, még ha saját maga nem is tekintette teljesnek: Kerny 2015. A királyi címerhasználat elemzésére álljon itt három kiragadott munka: Kumorovitz 1941.; Kumorovitz 1942.; Körmendi 2011A.

3 Bodor1984.; Takács1992.; Takács 2012, 27–38.

4 Rácz 1992.;1995.; Körmendi 2009.; 2010.; 2011B.; 2011C.

Jelen tanulmány éppen ezért nem vállalkozhat arra, hogy részleteiben ismertesse az Árpád-kori pecséthasználat kialakulását, fejlődését és egyes vetületeit. Szerencsére ezt a munkát az utóbbi évszázadok történeti kutatása kielégítő mélységben elvégezte, köszönhetően a jezsuita történétírók gyűjtőmunkájának,⁵ a magyar diplomatika és a szfragisztika letéteményeseinek,⁶ a művészet-történeti kutatásoknak⁷ és a társtudományok, mint numizmatika,⁸ genealógia, archontológia, heraldika⁹ művelőinek. Azon túl, hogy ezen sorok írója nem alkalmas egy ilyen szintézis megírására, a tanulmány terjedelmi korlátai is gátat szabnak ennek. Ezért az alábbiakban röviden ismertetjük a pecsét fogalmát, típusait. Összefoglalóan és nem a teljesség igényével értekezünk az uralkodói pecsétéről, valamint az egyházi és világi személyek pecsételési szokásairól.

A pecsét mint a hitelesítés eszköze¹⁰

A pecsét (*sigillum, sfragis*) szó alatt a magyar nyelvben két fogalmat értünk: a *typariumot* vagy pecsétnyomót, amely egy kemény anyagba (pl. fémbe, kőbe, agyagba) vésett negatív ábrázolással ellátott hitelesítő eszköz és a pecsétlenyomatot, mely előbbinek a puha anyagba nyomott pozitív változata. Fontos, hogy csak akkor beszélhetünk pecsétről, ha egyértelműen beazonosítja a tulajdonost, és kifejezi annak akaratnyilvánítását, birtoklását. Záró, illetve hitelesítő céllal használják az ókortól napjainkig. Virágkorát kétségtelenül a középkorban élte, amikor az írásbeliség fejlődésének időszakában szükségessé vált az okiratokban foglaltak egyértelmű szavatolása.¹¹

A legkezdetlegesebb típusa az idézőpecsét, a billog volt. A bronzból készült, füllel ellátott, egyoldalú, éremszerű pecsét tette lehetővé, hogy a széleskörű

5 Emblematikus munka: Pray 1805. Vö. Kerny 2015, 178–180.

6 Szetpétery 1930.; Kumorovitz 1938.; Kumorovitz 1993.

7 Bodor 2001.; Takács 2012, 78–153.

8 Példaként újabban: Tóth 2020, 71–73, 97.

9 Példaként: Bertényi 2010.

10 Az áttekintés elsősorban Kumorovitz 1993.; Bodor 2001.; Bertényi 1998. alapján készült.

11 Az írásbeliség fejlődéséről több tanulmányt lásd Solymosi 2006.

írástudatlanság időszakában a bírói hatalom tulajdonosa, megbízottja révén hitelesen tudja kinyilvánítani akarátát, vagyis a bíróság elé való idézés tényét vagy ítéletének végrehajtását. Az idézőpecsét így akár írás nélkül is hitelesítette a szóban elmondottakat, felmutatója a tulajdonos hangján szólhatott. Az idézőpecsét oklevélre függesztésével indult el az irathitelesítés folyamata. Az egyre nagyobb számban készülő oklevelekre hitelesítő pecsétként már a pecsétnyomóval készített lenyomatok kerültek, egyelőre a királyi oklevelek esetén gyakran *monogram*, nem királyi oklevelek esetén a *chirographum* társaságában.

Idekívánkozik az egyházi testületek pecséthasználata eredetének ismertetése. A szakirodalom szerint már a 11. század végén, istenítéletek alkalmával, az azt lefolytató egyház pecsétjével zárták le a tüzesvas próba után bekötözött sebet. Az eljárást még a 13. század elején a *Várad Regestrumban* is feljegyezték, bár ekkor már megkezdődött a káptalanok oklevéladó tevékenysége. Az 1230-as években még fel-feltűnt okleveleken az istenítéletekhez használt pecsétek lenyomata. Később az istenítéletek megszűnésével és a tatárjárás okozta pusztítás okán a legtöbb helyen új pecsétek készültek, melyek már a hiteleshely pecsétjeként szolgáltak.¹²

A 11. század folyamán a pecséteket befüggesztés segítségével helyezték el az okleveleken. A pergamenhártyán két párhuzamos metszésen át egy vagy egymást keresztező két pergamenszalagot húztak át úgy, hogy végeik a hártya azonos oldalán legyenek. Ezeket a szalagvégeket a viaszba nyomva a hártyához szorították.

A 11-12. század fordulóján jelent meg a magyar pecséthasználatban a függő viaszpecsét. Durvább viaszból cipóformájú fészket készítettek, közepébe finomabb viaszt öntöttek, amelybe a végleges lenyomat került. Felerősítésére pergamenszalagot vagy sodrott selyem-, illetve kenderzsinórt használtak. Eleinte az oklevél közepén fűzték át, onnan azonban a súlyos pecsét gyakran kiszakította, ezért a hártya alsó szélét egyszer vagy többször visszahajtva *plicát* hoztak létre. Az így nyert vastagításon átfűrt két lyukon húzták át a zsinórt, amelynek végeit a pecsét viaszába nyomták. A viaszpecsétek alapanyaga rendszerint világos

12 A káptalanok és konventek katalógusát lásd Takács 1992. Az istenítéletek pecséthasználatára lásd Solymosi 1989., 2009.

sárgától sötét barnáig terjedő természetes színű méhviasz volt. Szilárdítására gyakran keverték hozzá más anyagot. A színes pecsétviasz csak a 13. század második felében jelent meg.

A bullák, vagyis a fémpecsétek anyaga arany vagy ólom volt. Az ólompecsétek általában tömör kialakítással készültek, az aranypecséteket két különálló vékony lapból állították össze. A hazai bullák előképei a bizánci császári, illetve a pápai udvar kancelláriáján használt pecsétek voltak. A bullák függesztéssel, olykor akár záró funkcióval kerültek az oklevélre. A kutatók valószínűsítik, hogy a bullákra vezethető vissza a viasz kettőspecsétek megjelenése. Az éremszerű kettős felségpecsétek hazánkban a 13. század elejétől jelentek meg, s váltak a királyi hatalom fontos kifejezőeszközévé egészen a 19. századig.

A középkorban, akik nem tudtak írni, olyan személyekhez fordultak, akik ügyüket, bevallásukat írásba tudták foglalni. Ezért a nem királyi oklevelek keletkezettek saját vagy mások ügyében. Ez utóbbi csoport hitelessége kapcsán alakult ki a kánonjogból a közhitelű pecsét fogalma. Az *autentikus* pecséttel ellátott iratot bizonyító erejűnek ismerték el a bíróságok. Ennek is két típusa ismert: a mindenki ügyében, valamint a csak a pecséttulajdonos hatáskörében közhitelességgel bíró pecsét.¹³ Pecséttulajdonosok szerint öt nagy csoportra oszthatjuk a pecséteket: uralkodói pecsétek, egyházi méltóságviselők, egyházi testületek, világi méltóságviselők, világi testületek pecsétjei.

Mivel a pecsétnyomók a hitelesítést szolgálták, így ha eme jellemzőjüket elvesztették – például tulajdonosuk halálával, leváltásával –, akkor ezeket a legtöbbször megsemmisítették vagy megrongálták. Ennek következtében kevés pecsétnyomó maradt az utókorra. Számos készítő kerülhetett ki az éremvéső ötvösök közül, erről tanúskodik számos esetben a szembeötlő hasonlóság például a királyi pecsétek és az uralkodó által kibocsátott pénzveretek között. A pecsétnyomó körirattal és ábrával ellátott néhány milliméter vastag fémlemezét peremének felső részén füllel látták el, hogy nyakba lehessen akasztani. Az ilyen *typariummal* készült pecsét felső peremén széles, félhengeres vagy szögletes horony (hosszanti barázda) látható a fül lenyomataként. A bullák préselésére

13 Bővebben és részletesen: Kumorovitz 1936.

fogószerű, csuklósan mozgatható szerszámot használtak. A viasz kettőspecsétek készítésére két vésett pecsétnyomót használtak, melyek peremén egymástól egyenlő távolságra négy-négy fül volt. A rajtuk átdugott befogó eszköz részei biztosították a pecsétnyomó két felének pontos illesztését. A királyi kettőspecséteknél hamar elterjedt, hogy az előlapi és hátlapi *typarium*okat más-más személyek őrzésére bízták, hogy a visszaéléseket megakadályozzák.

A pecsét hitelességének vizsgálata nélkülözhetetlen volt elsősorban a bírói eljárások során, ezért a pecséttel egyszerre született meg a *szfragisztika*, vagyis a pecsét vizsgálatának módszere, később tudománya. Szintén egyidejű a pecséthasználattal a pecsét hamisítás,¹⁴ amely *nota infidelitatis* esetének, vagyis felségárusításnak minősült. Büntetése akár fő- és jószágvesztés is lehetett, de a visszaélések elkövetőit gyakran arcukon való megbélyegzéssel sújtották.

A királyi pecséthasználat alakulása¹⁵

Szent István államalapító tevékenységének tárgyalásakor mindig hangsúlyos az egyházi intézményrendszer alapköveinek letétele, mellyel szorosan összefügg a királyi oklevéladás és így a királyi pecséthasználat kezdete is. Államalapító királyunk korából egyetlen eredeti oklevél sem maradt ránk. Átírásban, másolatban fennmaradt viszont kilenc latin és egy görög nyelvű oklevélszöveg. A latin nyelvűek közül hat későbbi hamisítványnak, három pedig az eredeti oklevél interpolált változatának bizonyult.¹⁶ Így tehát I. István király pecsétje sem maradt meg eredetiben, azonban a kutatás megállapította, hogy legalább két pecsétet

14 Az Árpád-kori pecsét hamisítás két szimbolikus példánya a Rainer Pál által ismertett két idézőpecsét: Rainer 2000. A 21. században a fémdetektorok használatának elterjedésével egyre több hasonló lelet kerül elő: Rábai 2020.; Novák–Pánya 2020.

15 Az Árpád-kori uralkodók pecsétjeinek katalógusát 2012-ben Takács Imre művészettörténeusz állította össze. Kisebb hibái ellenére (Kurecskó 2013.) bátran állíthatjuk, hogy a katalógus legfrissebb és legteljesebb összeállítását adta a témakörnek. A katalógus és Bodor Imre közleménye (Bodor 2001.) alapján igyekszünk röviden összefoglalni a királyi pecséthasználat fejlődésének folyamatát. A témára vonatkozó kancelláriatörténeti összefoglalót lásd Kumorovitz 1937.

16 Szentpétery 1938.

használt, mivel az oklevél szövegéből kiderül, hogy a veszprémvölgyi oklevél zárópecsétje nem lehetett azonos a pannonhalmi alapítólevél rányomott pecsétjével (*anulus-sigillum*), mert utóbbinak mindenképpen nagyobbak kellett lennie.¹⁷ Ezzel kapcsolatban az is elfogadott a kutatók szerint, hogy hasonlóságot mutathatott III. Ottó német-római császár *maiestas* típusú trónpecsétjével. Ez alatt azt érthetjük, hogy az uralkodót trónon ülve ábrázolják, karjait felemeli, jobbában jogart, baljában pedig glóbuszt, az univerzum szimbólumát tarthatta. Ez a hasonlóság arra is rávilágít, hogy a magyar királyi oklevéladás európai, elsősorban német mintát követett.¹⁸

Kifejezetten gyér forrásanyag áll a kutatók rendelkezésére I. István közvetlen utódai pecséthasználataira vonatkozóan. Jellemző azonban, hogy az uralkodó neve alanyesetben áll, valamint a „magyarok királya” jelző tűnik fel (VNGARIORVM/VNGARORVM) a köriratban. Orseolo Pétertől egy bizánci hatásokkal kevert ólobulla maradt fenn, I. András király nagypecsétjére csak okleveles utalás történik, idézőpecsétjéből két példány ismeretes. Mivel I. András pénzverésében is I. István gyakorlatához nyúlt vissza, ezért feltételezhetjük, hogy pecséthasználatában is, így ezek a darabok segítenek képet alkotni államalapító királyunk pecsétjéről.

I. Béla pecsétjéből egyetlen, törött maradványt ismerünk, amely minden bizonnyal kör alakú felségpecsét középső részéből maradt fenn. A belgrádi vár ásatásakor került elő egy ólobulla, melyet Salamon királyhoz kötnek. Míg I. Géza király pecsétjére csak az általa kiadott oklevél záradéka utal, addig I. (Szent) László királytól maradt fenn az első valamelyest ép, de mégis erősen roncsolt, két darabra tört viaszpecsét. A Pannonhalmi Bencés Főapátság Levéltárában őrzött oklevélen függő nyomat trónpecsét, melynek a körirata eltérő a korábbiaktól. A SIGILLVM LADESLAI REGIS szövegben az uralkodó neve tehát birtokos esetben van. Utódjának, Kálmán királynak trónpecsétjét 1109-ből ismerjük, a veszprémvölgyi apácák alapítólevelét hitelesítették vele, annak megújítása alkalmával. Ez az utolsó befüggesztett pecsét királyaink pecsétjeinek sorában.

17 Jakubovich 1933.

18 Kumorovitz 1993, 11–12.

II. Bélától III. Bélaig új típusú trónpecsétek készültek, melyeket a szakirodalom nagypecsétekként is emleget. Függesztve rögzítették az oklevélre a megnőtt méretű, gömbölyű hátoldalú pecsétfészkeket. Míg Kálmán király pecsétjének átmérője 86 mm, addig II. Béla ismert pecsétje 110 mm. Az új éraban a viaszpecsétek köriratában már a király nevét találjuk birtokos esetben, a korábban szokásos népnév helyett pedig az uralkodó országainak nevei szerepelnek.

A 12. században készültek először aranypecsétek. II. Géza aranypecsétjének meglétét Martyrius esztergomi érsek 1156-os adománylevele említi. III. Béla király aranybullájának viszont egy példánya ismeretes, a Magyar Nemzeti Múzeumba került oklevél nélkül vétel útján 1871-ben. A két aranylapból összeillesztett, éremszerű pecsét mindkét oldalán vert, és Péter, Salamon, valamint II. Géza ólompecsétjeinek mintáját követi.

Imre király szakított elődjei hagyományával és új, francia hatású trónoló királyképet honosított meg nagypecsétjén.¹⁹

A király jobbában kettőskeresztes országhalmát tart. Koronája, jogara, trónszámolyon nyugvó lábai, valamint a plasztikusan kiképzett, részletesen kidolgozott trónszéli állat karmai belenyúlnak a köriratba. Újítást hozott Imre király aranybullája is, mely 1202-ből maradt ránk. Az előlapi körirat a hátlapon folytatódik. Nagypecsétjétől eltérően magas támlájú padszerű trónszéket látnunk a bulla előlapján. Ez az első magyar kettőspecsét, amelynek hátoldali képét az uralkodói címerrepresentációnak szentelték. Itt jelenik meg első alkalommal a később dinasztikus és országcímerre vált, hétszer vágott pajzs.²⁰

Imre aranybullája szolgáltatta a mintát II. András pecsétreformjához. Nagypecsétje mellett ugyanis viasz kettős felségpecsétet is használt. Korábban a privilegiális, jogbiztosító okleveleket csak nagypecséttel – ünnepi, kivételes esetekben aranypecséttel – erősítették meg. András idején bizonyíthatóan 1213-tól jelenik meg a kettős viasz felségpecsétje ezeken az okleveleken, felváltva, következetlenül a nagypecséttel. Nem kizárt, hogy a Gertrúd királyné elleni merénylet miatt látta szükségét az új pecsétípus ilyenén használatának. Elképzelhető, hogy egyik vagy másik közvetlenebbül kapcsolódott személyéhez, és így szer-

19 Bartoniek 1924, 14.

20 A címer eredettörténetéhez újabban: Bertényi 2009.

teágazóbb politikát tudott folytatni. Életében három különböző nagypecsétet készíttetett. A harmadik bevezetése visszaélés miatt vált szükségessé. Második kettős felségpecsétjéből nem maradt fenn ép példány,²¹ de a töredékek rokonságot mutatnak aranypecsétjével, melyet 1214-től alkalmazott. A legünnepelesebb pecsétje 67 mm átmérőjű bulla volt, előlapján a trónon ülő király képe. Jobbról és balról megtalálható a Nap és a Hold képe is, a csillaggal. Hátoldalán mandula alakú hétszer vágott címerpajzsának páros mezei közül a 2., a 4. és a 6. mezőben két-két szembeforduló oroszlán között középen szív, a nyolcadik mezőben egy oroszlán van.²²

IV. Béla uralkodása idején csak viasz kettőspecsétet és aranybullát használt. A kétféle pecsét jogilag teljesen egyenértékűvé vált. 69 mm átmérőjű aranybullája elsősorban méretében különbözik a 90 mm átmérőjű viasz kettőspecséttől. IV. Béla idején váltotta fel a lekerekített sarkú, háromszögű pajzsba foglalt kettőskereszt az Imrétől és II. Andrástól ismert vágásos-oroszlános címert. Ezt követően az uralkodói felségpecséték hátlapján ez a címer válik egyeduralkodóvá.

Érdeemes kitérőt tennünk egy Isten bányát (Agnus Dei) ábrázoló pecsét kapcsán, melynek köriratában a SIGILLUM ADALBERTI REGIS, vagyis Adalbert király pecsétje szöveg olvasható. A nyírcsaholyi szőlőhegyen talált bronz billog 1983-ban került be a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményébe. Többek között Kubinyi András, Györfly György és Lovag Zsuzsa is igyekezett azonosítani.²³ Az Adalbert név mögött Béla királyaink közül az első kivételével mindet felfedezni vélték, de egyértelmű, minden kétséget kizáró érveléssel egyikhez sem tudták kötni. Takács 2011-es munkájában hamisítványnak minősítette a pecsétet.²⁴ 2018-ban a Piarista Múzeumban gyűjteményrendezés közben elő-

21 A töredékes példányokról és feldolgozási lehetőségükről lásd Novák 2016.

22 Két példánya maradt fenn, egyik sem a nevezetes Aranybullán. DL 39250. (1221); DF 238574. (1233). Előbbiről készült a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutatócsoportjának pecsétmásolat-gyűjteménye számára egy műanyag másolat (V8.1168), melyről az MTA–DE „Magyarország a középkori Európában” Lendület Kutatócsoporttal 3D másolatot is készítettünk. Digitális modellje megtekinthető a Sketchfab oldalon: <https://skfb.ly/o7OLG> Letöltés ideje: 2022. február 1.

23 Kubinyi 1984.; Györfly 1998.; Lovag 1999, 85.

24 Takács 2012, 18–19.

Erzsébet (Izabella) királyné függőpecsétje (elő- és hátoldal)
Archiv mesta Kosice, Archivum Secretum, GARADNA K Nr. 2.

került egy rendkívül hasonló darab, amely csupán egy betűben tér el.²⁵ Kérdéses tehát, hogy két nagyon hasonló hamisítványról van-e szó, vagy valóban az egyik uralkodóhoz köthető mint idézőpecsét.²⁶

A IV. Béla idején kialakult kettős felségpecsét állandósult az utolsó Árpádok alatt. Elsősorban a köriratokban és a hátlapi kereszt attribútumaiban történt jelentős változás.²⁷ Az uralkodói pecsétek mintáját követték a királynéi pecsétek is, bár méretük 80 mm körül maximalizálódott, és a hátlapi kereszt nem pajzsba foglalva jelenik meg. Mária (IV. Béla), Erzsébet (V. István), Izabella (IV. László), Fennena és Ágnes (III. András) királynéktól ismerünk pecséteket, Erzsébettől és Izabellától többet is.

Jogi, oklevéltani és pecsétteni szempontból egyaránt jelentős az ifjabb királyok oklevéladó gyakorlata. A későbbi IV. Béla használt ifjabb királyi ellenőr-

István ifjabb király függőpecsétje (elő- és hátoldal)
Archiv mesta Kosice, Archivum Secretum, A (Cassovie) Nr. 1.

25 https://mandadb.hu/tetel/667680/Agnus_Deit_abrazolo_bronz_medaiillon Letöltés ideje: 2022. február 1.

26 A kérdésről részletesebben: Ritoók 2020.

27 A IV. László alatt elharapódzó belső viszályok rákényszerítették az uralkodót, hogy négy, feleségét pedig arra, hogy két alkalommal váltson pecsétet: Takács 2012, 49–50.; Novák 2014.

ző gemmapecsétet,²⁸ valamint apja nagypecsétjeihez hasonló – de attól kisebb – cipőpecsétet. V. István ifjabb királyi pecsétje már kettőspecsét. Előlapja hagyományos trónpecsét, hátlapján jobbra vágató páncélos lovag, fején csöbör-sisakkal. Jobbjában zászlót tart, melynek csúcsa a körirat betűi közé nyúlik. Bal karján háromszögű pajzs. A zászlón és a pajzson 1258 előtt az Árpádok kettős keresztje, később Stájerország címere, az ágaskodó párdúc. Ez utóbbi változat szerepel egy Szentpétery Imre általi kiadásból közölt eredeti oklevélen is, mely nem szerepel a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának DL–DF adatbázisában. Az oklevél ma a Szlovén Állami Levéltár ljubljanai levéltárában található.²⁹

A 13. századból ismerünk hercegi pecséteteket is. Legkorábbi tanulmányozható hercegi pecsétünk IV. Béla kisebbik fiától, az 1269-ben elhunyt Béla hercegtől maradt fenn, erősen rongált állapotban. Az egyoldalú pecséten jobbra vágató kopjás lovagot látunk, balján tartott pajzsa ma már kivehetetlen. András herceg, a későbbi III. András, Béla szlavón hercegéhez hasonlóan egy lapú lovaspecsétet használt pajzsán az Árpádok vágásos címerével.³⁰

Egyházi és világi pecsétek

Az egyházi személyek oklevéladói tevékenysége a 12. század végén indult meg. Az érsekek és püspökök bírói minőségükben adtak ki okleveleket vagy tettek magánadományokat. Számos esetben királyi megbízásból jártak el bírói szerepkörben. Általános ismertetőjegyük az alul-felül csúcsos, mandorla forma, mely az érseki és püspöki pecsételnél kizárólagos, az alacsonyabb rangúaknál is meghatározó, de utóbbiaknál gyakori a kerek pecsét is. Kivétel nélkül egyol-

28 Az antik gemmapecsétekre l. Gesztelyi–Rác 2006. Ide sorolható a fentebb részletesen nem tárgyalt III. István, III. Béla és Imre pecsétjein feltűnő ellenőrzőpecsét is.

29 Ez utóbbi változat szerepel egy Szentpétery Imre által kiadásból közölt eredeti oklevélen is, mely nem szerepel a MNL OL DF adatbázisában. Az oklevél ma a Szlovén Állami Levéltár ljubljanai levéltárában található. Reg. Arp. 1756. Eredeti: Arhiv Republike Slovenije AS 5769.

30 A hercegek és a hercegségek történetére lásd Zsoldos 2016.

dalú pecséteket használtak. Minden főpapnak csak egyfajta pecsétje volt, kivéve az esztergomi érsekeket, akiknek nagyobb és kisebb pecsétjük is volt. A pecsétek méretei leggyakrabban 55×35 mm körül voltak. A pecsétkép minden esetben főpapot ábrázol állva vagy trónpadon ülve, fején püspöksüveggel, jobbját áldásra emeli, bal kezében pásztorbotot tart.³¹

Az első világi pecséttulajdonosok olyan méltóságviselők voltak, akiknek hivatali működésük során okleveleket kellett kiállítaniuk, mint a nádor, az országbíró és ezek helyettesei, valamint az erdélyi vajda és a bánok. Egyértelmű mintát a királyi pecséthasználattal szolgáltatott, de egy-két példától eltekintve egyoldalú pecsétet használtak. Pecsétjeiken az uralkodóház jelvényei, a sávok és a kettős kereszt tűnt fel, ez pedig szintén a királyi minták követését bizonyítja, és a bírói joggyakorlás alapját is szimbolizálja. Gazdagnak mondható ispáni pecsétanyagunk. Az ispán a rábízott egy vagy akár több vármegye ügyeiben járt el, és ekkor pecsétes oklevelet adott ki. Pecsétjeiken már a 13. század első felében fel-feltűnnek nemzeti címérábrák.³²

Mind az egyházi, mind a világi pecséthasználattal kapcsolatban elmondható, hogy az írásbeliség fejlődésével a társadalom alsóbb szintjei is pecsétet ragadtak. A pecséthasználók köre azonban csak a 14. századtól kezdett igazán szélesedni.

Az egyháziak és világiak által használt autentikus pecsét a legtöbb esetben elegendő volt az oklevél hitelesítésére. Mégis ismerünk már az Árpád-korból több-, és sokpecsétes okleveleket.³³ Elsősorban az oklevélben foglalt bizonyító erejét igyekeztek fokozni többszörös megerősítéssel. Sokszor az írásba foglalt ügyben több cselekvő személy is részt vett. Gyakori, hogy egy-egy ügyben kiküldött bírói testület járt el, ekkor a résztvevők mindegyike ellátta pecsétjével az oklevelet. Előfordult az is, hogy a hátyára vetett szöveg tartalmának elfogadásaként erősítették rá pecsétjüket. Sajátos köre az ilyeneknek a „gyámpecsétes” oklevelek, melyek a királyi kancellárián keletkeztek, de a

31 Kumorovitz 1993, 58–59.; Fügedi Erik elemzése: Bodor 1984, 11–20.; 2002, 11–12.

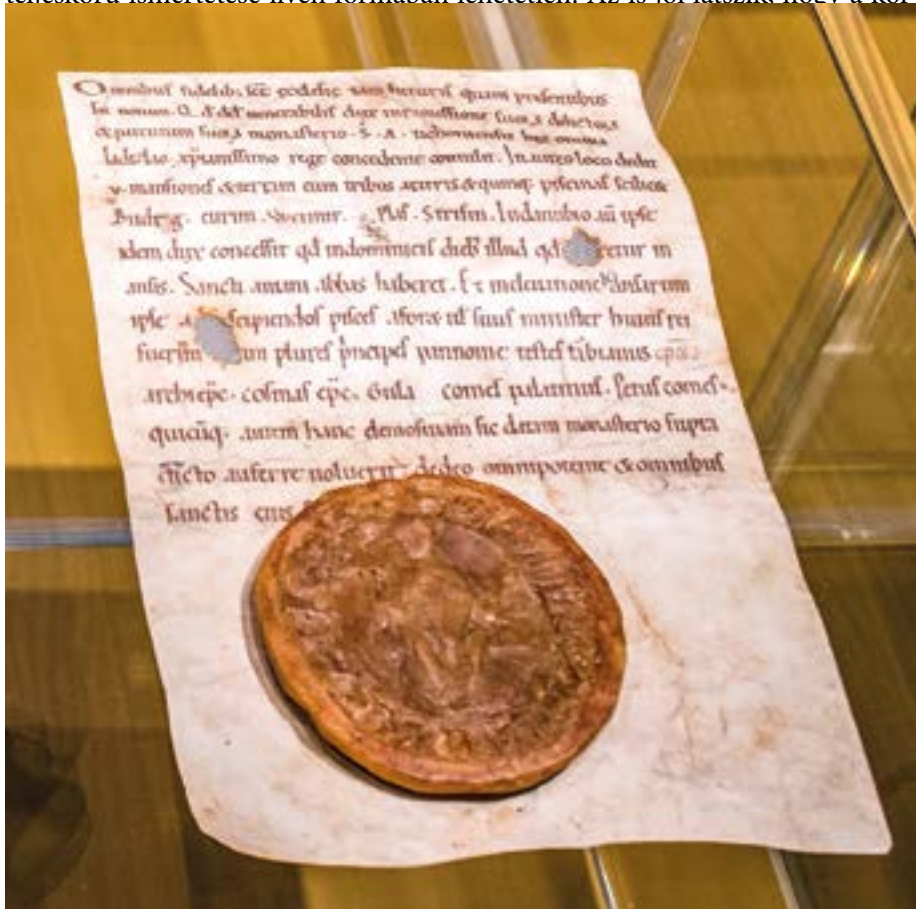
32 Kumorovitz 1993, 59–62.; Bodor 2002, 13–14.; Körmendi 2009.

33 Terjedelmi korlátok miatt ezek listázását, elemzését is kénytelenek vagyunk mellőzni. Álljon itt azonban néhány eklatáns példa az MNL OL Diplomatikai Levéltár online megtekinthető anyagából: DL 209. (1236); DL 221.(1237); DL 40076–77. (1268); DL 1473.(1297); DL 2216. (1299).

király pecsétje mellett a főpapok és bárók pecsétjei is helyet kaptak. Még ha eredeti példányban nem is maradt fenn mind, több ilyen oklevél született a 13. század utolsó évtizedeiben.³⁴

Összegzés

A fent leírtak érzékletesen mutattak rá, hogy a téma rendkívül szerteágazó, így telieskörű ismertetése ilyen formában lehetetlen. Az is jól látszik, hogy a kor-

Dávid herceg adománylevele a tihanyi apátság számára

³⁴ Parkmann, Imi. *Ősapátságok Levéltára* (Tihanyi Apátság Levéltára, fasc. 1. n. 3.)

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Bartoniek 1924.** Bartoniek Emma: Az Árpádok ércpecségei. *Turul*, 38. (1924) 13–26.
- Bertényi 1998.** Bertényi Iván: Pecsettán. In: Bertényi Iván (szerk.): *A történelem segédtudományai. A történettudomány kézikönyve*. Budapest 1998, 279–304.
- Bertényi 2009.** Bertényi Iván: Az Árpád-házi királyok címerei és Aragónia. In: Ramon Sarobe – Tóth Csaba (szerk.): *Királylányok messzi földről*. Budapest 2009, 188–197.
- Bertényi 2010.** Bertényi Iván: *A címertan reneszánsza. Tanulmányok*. Budapest, 2010.
- Bodor 1984.** Bodor Imre (szerk.): *A középkori Magyarország főpapi pecsétjei Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának pecsétmátsolat-gyűjteménye alapján*. Budapest, 1984.
- Bodor 2001.** Bodor Imre: Árpád-kori pecsétjeink I. rész: Az Árpád-ház pecsétjei. *Turul*, 74. (2001) 1–20.
- Bodor 2002.** Bodor Imre: Árpád-kori pecsétjeink. II. rész. Egyházi és világi pecsétek. *Turul*, 75.(2002) 11–22.
- Érszegi 1990.** Érszegi Géza: *Az Aranybulla*. Budapest, 1990.
- Érszegi 2001.** Érszegi Géza (szerk.): *Sigilla regum – reges sigillorum. Királyportrék a Magyar Országos Levéltár gyűjteményéből*. Budapest, 2001.
- Gesztelyi–Rácz 2006.** Gesztelyi Tamás – Rácz György: *Antik gemmapecsétek a középkori Magyarországon. Antike Gemmensiegel im mittelalterlichen Ungarn*. Debrecen, 2006.
- Györffy 1998.** Györffy György: Adalbert király idézőpecsétje. In: Csukovits Enikő (szerk.): *Tanulmányok Borsa Iván tiszteletére*. Budapest 1998, 77–80.
- Jakubovich 1933.** Jakubovich Emil: I. Endre király törvénybe idéző ércbilloga. *Turul*, 47. (1933) 56–74.
- Kerny 2015.** Kerny Terézia: „Duplici sigilli nostri authentici munimine” A középkori magyar uralkodói pecsétek kutatástörténetének vázlata. *Ars Hungarica*, 41. (2015) 2. sz. 173–221.

- Körmendi 2009.** Körmendi Tamás: A magyarországi nemzeti címerek kialakulásának kérdéséhez. *Századok*, 143. (2009) 391–426.
- Körmendi 2010.** Körmendi Tamás: Az Osl nemzetség címerváltozatai a középkorban. *Turul*, 83. (2010) 3–24.;
- Körmendi 2011A.** Körmendi Tamás: A magyar királyok kettőskeresztes címereinek kialakulása. *Turul*, 84. (2011) 73–91.
- Körmendi 2011B.** Körmendi Tamás: Az Aba nemzetség címerváltozatai a középkorban. *Turul*, 84. (2011) 109–130.
- Körmendi 2011C.** Körmendi Tamás: A Hontpázmány nemzetség címerváltozatai a középkorban. *Levéltári Közlemények*, 82. (2011) 3–77.
- Kubinyi 1984.** Kubinyi András: Isten bányáját ábrázoló törvénybeidéző pecsét (billog). *Folia Archaeologica*, 35. (1984) 139–159.
- Kumorovitz 1936.** Kumorovitz Lajos Bernát: Az authetikus pecsét. *Turul*, 50. (1936) 45–68.
- Kumorovitz 1937.** Kumorovitz Lajos Bernát: A magyar királyi egyszerű- és titkospecsét használatának alakulása a középkorban. *A gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve*, VII. (1937) 69–112.
- Kumorovitz 1938.** Kumorovitz Lajos Bernát: A magyar szfragsztika múltja. In: Kumorovitz Lajos Bernát–Szilágyi Loránd (szerk.): *Emlékkönyv Szentpétery Imre születése hatvanadik évfordulójának ünnepére*. Pécs 1938, 507–524.
- Kumorovitz 1941.** Kumorovitz Lajos Bernát: A magyar címer kettőskeresztje. *Turul*, 55. (1941) 45–62.
- Kumorovitz 1942.** Kumorovitz Lajos Bernát: A magyar címer hármashégye. *Turul*, 57. (1942) 22–32.
- Kumorovitz 1993.** Kumorovitz Lajos Bernát: *A magyar pecséthasználat története a középkorban*. Második, bővített és javított kiadás. Budapest, 1993.
- Kurecskó 2013.** Kurecskó Mihály: Takács Imre: Az Árpád-házi királyok pecsétjei. *Corpus sigillorum Hungariae medievalis I.* (Ismertetés). *Turul*, 86. (2013) 77–79.
- Lovag 1999.** Lovag Zsuzsa: *Mittelalterliche Bronzgegenstände des Ungarischen Nationalmuseum*. (Catalogi Musei Nationalis Hungarici. Seria Archeologica 3). Budapest, 1999.

- Lóvei 2015.** Lóvei Pál: Sokpecsétetes oklevelek a 14–15. századi Magyarországon. *Ars Hungarica*, 39. (2013) 2. sz. 137–144.
- Novák 2014.** Novák Ádám: Izabella (Erzsébet) királyné pecsétjeiről. *Turul*, 87. (2014) 109–111.
- Novák 2016.** Novák Ádám: II. András pecsétjei. In: Bárány Attila Pál – Benkő Elek – Kárpáti Zoltán (szerk.): *Pilisi Gótika – II. András francia kapcsolatai. Kiállítási katalógus*. Szentendre 2016, 47–51.
- Novák–Pánya 2020.** Novák Ádám – Pánya István: Pecsétnyomó a föld mélyéből. *Turul*, 93. (2020) 39–41.
- Pray 1805.** Pray György: *Syntagma historium de sigillis regum, et reginarum Hungariae pluibusque allis*. Buda, 1805.
- Rainer 2000.** Rainer Pál: A Berhidán és Felsőzsidén a XIX. században talált pecsétetek (II. Géza és III. István királyunk pecsétnyomói?). *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei*, 21. (2000) 77–88.
- Rábai 2020.** Rábai Krisztina: Egy középkori pecsétnyomó azonosítására tett kísérlet. *Acta Historica*, 145. (2020) 81–100.
- Rácz 1992.** Rácz György: Az Árpádok sávozott címere egyes főúri pecsétteken a XIII–XIV. században. *Levéltári Közlemények*, 63. (1992) 123–135.
- Rácz 1995.** Rácz György: Az Ákos nemzetség címere. *Turul*, 67. (1995) 11–34.
- Reg. Arp.** Szentpétery Imre – Borsa Iván (szerk.): *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum stirpis Arpadianae critico diplomatica, I/1–II/4*. Budapest, 1923–1987.
- Ritoók 2020.** Ritoók Ágnes: Egy titokzatos Árpád-kori királyi pecsét. MNM Blog, 2020/06/29 <https://mnm.hu/hu/cikk/egy-titokzatos-arpad-kori-kiralyi-pecset> Letöltés ideje: 2022. február 1.
- Solymosi 1989.** Solymosi László: Guden magánoklevele másodlagos pecsétjének eredete. In: Praznovszky Mihály – Veress D. Csaba (szerk.): *Veszprémi Történelmi Tár I*. Veszprém 1989, 101–105.
- Solymosi 2006.** Solymosi László: *Írásbeliség és társadalom az Árpád-korban: Diplomatikai és pecsétani tanulmányok*. Budapest, 2006.
- Solymosi 2009.** Solymosi László: Istenítélet és pecséthasználát. In: Neumann Tibor–Rácz György (szerk.): *Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére*. (Analecta Mediaevalia III.). Budapest–Piliscsaba 2009, 359–375.

- Szentpétery 1930.** Szentpétery Imre: *Magyar oklevéltan*. Budapest, 1930.
- Szentpétery 1938.** Szentpétery Imre: Szent István király oklevelei. In: Serédi Jusztinián (szerk.): *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján*. Budapest 1938, 325–394.
- Takács 1992.** Takács Imre: *A magyarországi káptalanok és konventek középkori pecsétjei*. Budapest, 1992.
- Takács 2012.** Takács Imre: *Az Árpád-házi királyok pecsétjei*. (Corpus sigillorum Hungariae mediaevalis 1.) Budapest, 2012.
- Tóth 2020.** Tóth Csaba: *Bardus, grossus, florenus. Pénzverés az Anjouk Magyarországon*. Budapest, 2020.
- Zsoldos 2016.** Zsoldos Attila: Hercegek és hercegnők az Árpád-kori Magyarországon. In: Zsoldos Attila (szerk.): *Hercegek és hercegségek a középkori Magyarországon*. (Közlemények Székesfehérvár történetéből). Székesfehérvár 2014, 9–24.

Keresztelőmedence, 12. század
Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár